

HAYOT DAVOMIDA TA'LIM OLIH: YANGI PARADIGMALAR VA KUTILADIGAN NATIJALAR

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

G'iyosiddinova Feruzabonu Ergash qizi, Pulatova Iroda Ro'zmamat qizi

SamDU Kattaqo'rgon filiali 1-kurs talablari

INKLYUZIV TA'LIMDA NOGIRON BOLALARNI O'QITISH VA TARBIYALASH MUAMMOLARI

Annotasiya: Inklyuziv ta'lim hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolamiz mazmuni shundan iboratki, jamiyatdagi nogironligi bo'lgan bolalar va sog'lom bolalarni tengligini ta'minlash orqali samaradorlikka erishish to'g'risida.

Kalit so'zlar: inklyuziv, ta'lim, integratsiya, nogironlar, jins, ijtimoiy tenglik, qaramlik, jismoniy xavfsizlik, individual dastur.

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir. Inklyuziv ta'lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta'lim tizimiga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog'liq tomonlari to'g'ri yo'lga qo'yiladi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi-yordamga muhtoj bo'lgan bolalarga samarali bilim olish uchun sharoit

yaratishdir. Inklyuziv ta'lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

Salbiy munosabat;

Hamjamiyatda ko'rinmaslik;

Moddiy mablag' muammolari;

Jismoniy moslashtirish;

Sinfdagi o'quvchilar soni;

Qaramlik;

Jinsiy belgilarga qarab kamsitish;

Favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar. Salbiy munosabat-maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim muassasalari tizimida ta'lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to'siq bo'lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a'zolari, o'qituvchilar, umumta'lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalarning o'zlaridagi umumta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto'g'ri fikr, ular to'g'risida ma'lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o'sganligi va boshqalardir. Hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosining mazmuni shundaki, ko'pincha ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hech kimga ko'rsatmaydilar, ro'yxatga olish jarayonida nogiron bolasi to'g'risida hech bir ma'lumot berilmaydi. Natijada ko'plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo'ladilar. Ular to'g'risida hech bir ma'lumotni bo'lmasligi ta'lim-tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi. Moddiy mablag' muammolari. Jahon miqiyosida ko'pgina davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish juda qimmatga tushadi deb hisoblaydilar. Shuning uchun ham inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish masalasini hal qilmaydilar. Jismoniy moslashtirish masalasi har bir davlatda mavjud bo'lib, bu mammo asosida maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga qatnashi masalasi yotadi. Maxsus ehtiyojli bola maktabga kelgandan so'ng u ko'pdlab muammolarga duch keladi, masalan, binoning ichkarisiga kirish, xonalar bo'ylab harakatlanish, hojatxonaga borish va hokazolar. Inklyuziv ta'limda jismoniy xavsizlik va qulaylik muhimdir. Sinfdagi o'quvchilar soni muammosi. Sinfdagi o'quvchilar sonining ko'pligi ko'plab davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuzivlikka to'sqinlik qiladi. Rivojlangan davlatlarda har bir sinfdagi bolalar soni 30 tadan oshmaydi. Ammo rivojlanishdan orqada qolgan davlatlarda esa bir sinfdan 60-100 nafar bolaning o'qishi oddiy holdir. Qaramlik muammosi. Ya'ni bunda maxsus ehtiyojli bolalarning ko'pchiligini doimiy ravishda boshqalar ko'magiga muhtojlini nazarda tutiladi. Jinsiy belgilarga qarab kamsitish muammosi oqibatida ta'limda o'g'il bolalar va qiz bolalarning teng munosabatda bo'lmasligidir. Favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar. Favqulotta vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar nafaqat nogironlik sababchisi, balki, maxsus ehtiyojli bolalarning zaifligini yanada chuqurlashtirishga sababa bo'ladigan omildir. Jahon miqyosida esa hanuzgacha bu muammoning yechimlari topilganicha yo'q. Maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim

muassasalari tizimida o'qitish borasida respublikamizda ko'zga ko'rinarli ishlar qilindi. Xalqaro Tashkilotlar YuNESKO, YuNISEF bilan hamkorlikda inklyuziv ta'lim bo'yicha 8 ta seminar, 6 ta trening-seminarlar va halqaro konferensiyalar tashkil etildi. Bugungi kunda 10 ta umumta'lim maktablarida 50 nafar bolalarni inklyuziv sinflarda ta'lim olmoqdalar.

Amalga oshirilgan ma'lum bir darajadagi yutuqlar bilan birga ayrim hal etilishi kerak bo'lgan quyidagi muammolar ham mavjud:

-Ota-onalar uchun nogiron bolalarni o'qitish tizimi, inklyuziv ta'lim tizimi haqidagi o'quv qo'llanmalarning yo'qligi;

-maxsus ehtiyojli bolalarni uyda o'qitish uchun mutaxassislarning mablag' bilan ta'minlash tizimining joylarda talab darajasida yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi;

-inklyuziv ta'limni joriy qilish bo'yicha davlat normativ hujjatlarida qayd etilmaganligi;

-nogiron bolalar oilasi bilan maktabning uzviy aloqasi yo'qligi;

-nogiron bolalarni maktabga kelishi uchun transport bilan ta'minlash masalalari;

-chekka qishloqlardagi tashxisning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi;

-nogironlar aravachalari, qo'ltiq hassalar, eshituv apparatlari,

-Ko'zoynaklar, travmatologik poyafzallarning yetishmasligi;

-davlat tomonidan kasb-hunarga yo'altirish, ish bilan ta'minlash, muammolari to'laqonli hal qilinmaganligi;

-nogiron bolalarga qarovchi ota-onalar uchun nafaqaning yo'qligi;

-tevarak-atrof muhitini nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabati;

-nogiron bolalar bilan ishlash mahallalarda yaxshi yo'lga qo'y-nogiron bolalarning ota-onalaridagi huquqiy bilimining yetarli emasligi va davlat tomonidan belgilangan imtiyozlarni bilmasligi;

-ta'lim muassasalari uchun kadrlarning yetarli emasligi;

-inshootlarning maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun moslashtirilmaganligi;

-malaka oshirish tizimida umumta'lim pedagoglarini maxsus ta'lim yo'nalishi bo'yicha qayta tayyorlash ishlari talab darajasida emasligi va hokazo yo'nalishi bo'yicha qayta tayyorlash ishlari talab darajasida emasligi va.h.k

Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining nafli jixati juda ko'p ular sirasiga qo'yidagilar kiradi: Inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi; Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi; Kamsitishlarni oldini oladi; SInklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi.

Inklyuziv ta'limning prinsiplari: 1. Insonning qadr qimmatini, uning qobiliyati va yutug'iga bog'liq emas. 2. Har bir inson o'ylash va xis qilish qobiliyatiga ega. 3. Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega. 4. Har bir kishi bir-biriga muxtoj. 5. Shaxsning to'liq va haqiqiy ta'lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi. 6. Hamma kishilar o'z tengdoshlarini qo'llab quvvatlashga muxtoj. 7. Hamma ta'lim oluvchilarni yutuqqa erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas, balki nimanidir qila olishidir. 8. Hamkorlik qilish kishi haetini har tomonlama ko'chaytiradi. Inklyuziv ta'lim tizimi qo'yidagi ta'lim muassasalarni o'z ichiga oladi;

maktabgacha umuta'lim, umu o'rta ta'lim, o'rta maxsus kasb-xunar va oliy ta'lim. Bu ta'lim muassasalarning maqsadi bolalarning ta'lim olishi va kasb-xunarga tayarlashda ularning o'rtasidagi to'siqlikni bartaraf etib ochiq ta'lim muxitini yaratishdan iborat. Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan uzinig mazmun – moxiyati, maqsadi, vazifalari va xarakat dasturi bilan farqlanadi.

Chigrina A. Ya.ning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim – bu nogiron bolalarni va natijada, umumiy ta'lim (ommaviy) maktablarda maxsus ta'lim ehtiyojlarini o'rgatish jarayonini tavsiflovchi atama. Muallif, inklyuziv ta'lim, qo'shimcha shartlar va individual dastur mavjud bo'lganda, bola umumiy dasturni o'zlashtira oladimi yoki uning ijtimoiy integratsiyasi ahamiyati o'rtasidagi muvozanatni aks ettirishi kerakligini ta'kidlaydi.

O'z navbatida, O.S.Kuzmina «inklyuziv ta'lim» ning quyidagi ta'rifini beradi, u «nogiron bola sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'rganadigan va uning maxsus ta'limidan qoniqish bilan bog'liq aniq pedagogik yordam va tuzatuvchi yordam oladigan ta'lim jarayonini qurishdan iborat bo'lgan ijtimoiy va pedagogik hodisani tushunadi. I.Loshakova «Nogiron bolalar uchun inklyuziv ta'lim», unda inklyuziv ta'limni joriy etish g'oyasi xizmatlarning uzluksizligi, shu jumladan ular uchun eng ma'qul bo'lgan ta'lim muhiti nogiron o'quvchilar ehtiyojlarining xilma-xilligiga mos kelishini taklif qiladi. Mualliflarning ta'kidlashicha, barcha bolalar boshidanoq yashash joyidagi maktabning ta'lim va ijtimoiy hayotiga jalb qilinishi kerak; inklyuziv maktabning maqsadi har kimning talabiga javob beradigan tizimni qurishdir; inklyuziv maktablarda nafaqat nogiron bolalar, balki barcha bolalarga muvaffaqiyatga erishish, o'zlarini xavfsiz his qilish va jamoada bo'lish qadrini ta'minlashga imkon beradigan yordam ko'rsatiladi.

Biz A.V.Baxarevning inklyuziv ta'lim tizimiga o'rta, kasb-hunar va oliy ma'lumot. Uning maqsadi nogironlarni o'qitish va o'qitishda to'siqsiz muhit yaratishdir. Bu ikkalasini ham nazarda tutadigan bir qator chora-tadbirlarni talab qiladi texnik jihozlar ta'lim muassasalari va o'qituvchilar va boshqa talabalar uchun ularning faoliyati va nogironlar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish, bag'rikenglikni rivojlantirish va munosabatlarning o'zgarishiga qaratilgan maxsus o'quv kurslarini ishlab chiqish. Bundan tashqari, muallif nogiron bolalarning umumiy ta'lim muassasasida moslashishini engillashtirish uchun maxsus dasturlar zarur deb hisoblaydi.

Belgilangan muammo nuqtai nazaridan, biz uchun S.O.Brizgalova va G.G.Zakning qarashlari muhim bo'lib, ular inklyuziv ta'lim kontseptsiyasi tizimida nafaqat o'rta («hamma uchun maktab» singari) tizimida, balki professional va qo'shimcha ravishda ham tub o'zgarishlarni talab qiladi. Ta'lim («hamma uchun ta'lim» sifatida). Olimlar inklyuziv ta'lim tizimining o'zini inklyuziv jamiyatni rivojlantirishning samarali mexanizmi deb hisoblashadi, ya'ni. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish orqali biz shu bilan inklyuziv jamiyat–hamma uchun jamiyat, hamma uchun jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shamiz. Ularning fikriga ko'ra, bu aynan inklyuziv ta'limning asosiy ahamiyati. Inklyuziv ta'lim – bu mavjud jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik va boshqa xususiyatlarga qaramay, har kimga

umumiy ta'lim va tarbiya jarayonida (rivojlanish va ijtimoiylashuv) ishtirok etish imkoniyatini beradigan, keyinchalik o'sib kelayotgan shaxsga jamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lish imkoniyatini beradigan ta'limdir. Ajratish va izolyatsiya xavfini kamaytiradi. Birgalikda o'sib-ulg'aygan bolalar o'zlarining o'ziga xos xususiyatlarini qabul qilishni va boshqalarning xususiyatlarini hisobga olishni o'rganadilar. U barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan mafkuraga asoslanadi, ammo shunga qaramay, u atrof-muhitga moslashish va kompensatsiya sharoitlarini yaratishni ta'minlaydi. Biz o'rta maktabdan o'rta maktabgacha inklyuziv ta'limdagi uzluksizlik g'oyalarini qadrlaymiz. Shunga asoslanib, alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxs doimiy ravishda ijtimoiy munosabatlar va aloqalar tizimida bo'ladi, ular ijtimoiylashishi bilan kengayib boradi va chuqurlashadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta'lim madaniyati! Salamanka deklaratsiyasiga muvofiq xar bir o'quvchi xususiyatlarini isloh qilishni qo'llab-quvvatlovchi va ma'qullovchi dalil sifatida qaraladi. Uning maqsadlari jinsi, irqi, madaniyati, ijtimoiy millati, dini, individual imkoniyati va qobiliyati farqlar sabab ijtimoiy segregatsiya oldini olish uchun emas. Biroq, kontseptsiya universal foydalanish uchun yaroqsiz.

1996 yilning noyabr oyida YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi tashabbusi asosida Toshkentda «Maxsus ta'lim sohasida inklyuziv usullar» movzusida milliy o'quv dastur muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. 1998 yilning oktyabr oyida Buxoro shahrida ushbu mavzu bo'yicha mintaqaviy anjuman tashkil etilgan edi. Mazkur anjuman YuNESKO, YuNISEF (BMTning bolalar jamg'armasi), Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Xalqaro mehnat tashkiloti bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. Ushbu tadbirlar natijasida 2001 yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi qoshida Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi tashkil etildi. Hozirgi kunga qadar ushbu markaz tomonidan bir necha o'quv seminarlari o'tkazildi va qator dasturlar amalga oshirib kelinmoqda. 2004 yilning iyun oyida «Sen yolg'iz emassan» respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tashabbusi asosida Toshkent shahrida «Yetim bolalarning ijtimoiy muhofozasi» mavzusida ilk bor xalqaro anjuman tashkil etildi. Ushbu anjuman doirasida nogiron bolalar uchun talim dasturlari ham muhokama etildi. 2005 yilning may oyida Toshkent shahrida Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi va «Sen yolg'iz emassan» respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tomonidan «Ijtimoiy nochor bo'lgan bolalarga ko'mak berishning samarali shakl va usullari» nomli xalqaro forum o'tkazilgan edi. Ushbu forum tavsiyanomalari asosida YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi bilan hamkorlikda YuNESKO tashkiloti rahnamoligida Osiyo va Tinch okeani mintaqasidagi madaniy markaziga (Tokio, Yaponiya) maxsus loyiqa taqdim etilgan edi. Ushbu YuNESKO markazi tomonidan «O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha bog'cha va o'rta maktablarda tajribaviy guruhlar ochish» nomli loyiha

qo‘llab-quvvatlandi va yaqin kunlarda amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. Loyihaning asosiy maqsadi nogiron bolalarda turfa xil malakalarni oshirish va ularning qobiliyatlarini barqaror rivojlantirish uchun sharoit yaratishdan iborat. Ta‘lim tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Oila va maqallada ota-onalar uchun profilaktika hamda reabilitasiya ishlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etiladi. Ota-onalar nogiron bolalarini tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag‘batlantirish bo‘yicha pedagogik usullar, shuningdeq ularning mustaqil bo‘lishlari uchun tengdosh sog‘lom bolalar bilan muloqot qilishlari bo‘yicha o‘qitiladilar.

Loyiha to‘qqiz bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich quyidagi faoliyatlarni qamrab oladi:

1-bosqich: Respublika ta‘lim markazi qoshidagi Maxsus talim bo‘yicha manba markazida ko‘chma ta‘lim guruhi tashkil etiladi. Ko‘chma ta‘lim guruhiga texnik yordam ko‘rsotish.

2-bosqich: «Barqaror toraqqiyot uchun inklyuziv ta‘lim» mavzusida milliy anjuman tashkil etish.

3-bosqich: Xalq ta‘limi vazirligining viloyat boshqormalori bilan hamkorlikda nuqson bilan rivojlanoyotgan bolalarni aniqlash bo‘yicha tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyani tashkil etish. Qo‘shma guruh va sinflarda o‘qitish moqsadida nuqson dorajosi me‘yordon og‘ishgon (3-7 yoshdagi) bolalarni aniqlash.

4-bosqich: Uslubiy tavsiyanomalar, qo‘llanmalar va dasturlarni nashr qilish.

5-bosqich: Pedagog-tarbiyachilar, o‘qituvchilar, psixologlarning qo‘shma guruhlari va sinflarda bolalardagi nuqsonlarni tuzatish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlarini ishlab chiqish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish.

6-bosqich: Mavjud bolalar ta‘limi muassasalarida, 2 ta bog‘cha va 2 ta o‘rta maktabda maxsus tajribaviy guruh tashkil etish, texnik yordam ko‘rsatish.

7-bosqich: Maktabgacha inklyuziv ta‘lim Ixtisoslashgan ishlab chiqilgan tajribalarni targ‘ib qilish bo‘yicha ilmiy-uslubiy, amaliy-mintaqaviy anjumanni tashkil etish.

8-bosqich: Monitoring va baholash.

9-bosqich: Moliyaviy hisobot.

Loyiha yordamga muhtoj bolalar, ularning ota-onalari, bog‘cha pedagog-tarbiyachilariga qaratilgan. Loyiha Respublika ta‘lim markazi qoshidagi Inklyuziv ta‘lim bo‘yicha manba markazi tomonidan Toshkent Davlat pedagogika universitetining Boshlang‘ich ta‘lim va defektologiya fakulteti, YuNESKOning O‘zbekistondagi vakolatxonasi va YuNESKO ishlari bo‘yicha O‘zbekiston Milliy komissiyasi, shuningdek boshqa mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Loyiha bir yil muddatga mo‘ljallangan. Inklyuziv ta‘lim bo‘yicha manba markazi 2001 yilda O‘zbekiston Xalq talimi vazirligi huzuridagi Respublika ta‘lim markazida tashkil etilgan.

Tashkilotning asosiy faoliyati quyidagilardan iborat:

- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchi va tarbiyachilar uchun turli anjuman va o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish orqali O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni tatbiq etish;

- nogiron bolalar uchun o'quv darsliklarini yaratish;

- nogiron bolalar uchun tajribaviy maydonlar barpo etish;

- bola uchun alohida rivojlantirish rejasini yaratish;

- pedagoglar va ota-onalarga maslahat xizmatini ko'rsatish;

Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi 2001 yilda O'zbekiston Xalq talimi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazida tashkil etilgan.

Tashkilotning asosiy faoliyati quyidagilardan iborat:

- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchi va tarbiyachilar uchun turli anjuman va o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish orqali O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni tatbiq etish;

- nogiron bolalar uchun o'quv darsliklarini yaratish;

- nogiron bolalar uchun tajribaviy maydonlar barpo etish;

- bola uchun alohida rivojlantirish rejasini yaratish;

- pedagoglar va ota-onalarga maslahat xizmatini ko'rsatish;

- uslubiy qo'llanmalar, tavsiyanomalar, maxsus maktablarda nogiron bolalar bilan ishlash rejasini yaratish;

- yuridik faoliyat va ijtimoiy muhofaza bo'yicha ma'lumot bilan ta'minlash;

- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat yurituvchi jamoat va davlat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish;

- nogiron bolalar ta'limi sohasida mavjud kamchiliklarni ommaviy axborot vasitalarida yoritib borish;

- xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish; maxsus ta'lim sohasidagi tajribalarni tatbiq etish.

Ta'lim sohasida yordamga muhtoj bolalarning tahsil olishlari hamisha jamiyatning diqqat markazida turgan dolzarb masala hisoblanadi. Shunday ekan, ularga ta'lim beruvchi pedagoglar va mutaxassislar malakasini oshirish, zarur zamonaviy qo'llanmalar, jihozlar bilan ta'minlash ham bu masalani hal qilish uchun qo'yilgan qadamlardan biri hisoblanadi.

BMT tomonidan 1989-yilda qabul qilingan «Bola huquqlari to'g'risidagi»gi Konvensiyasi hamma bolalarni, shu qatori maxsus ehtiyojli bolalar huquqlarini ham himoya qiladi va qo'llab-quvvatlaydi. Aynan 2, 23, 28, 29 – moddalarda maxsus ehtiyojli bolalari huquqlari belgilangan. Bolalar huquqlari To'g'risidagi Konvensiyaning 2-moddasi maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun asosiy modda hisoblanadi. Unda mazkur Konvensiyadagi har bir modda irqi, dini, millati, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar barcha bolalarga tegishlilik haqida ta'kidlanib, "Barcha huquqlar har bir bola uchun tegishli. Kamsitish yoki jazolashning barcha shakllaridan bolaning himoyasini ta'minlash uchun zarur choralarni ko'rish ishtirokchi davlatlar majburiyatlariga kiradi" deb bayon qilingan. Shuningdek Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning 23-bandida maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limi xususida quyidagicha ta'kidlangan "Nogiron bolani maxsus ehtiyojlarini aniqlab, uni ijtimoiy hayotga qo'shishi va shaxs sifatida

rivojlana olishiga yetaklovchi vasita hisoblanadigan ta'lim olishga har tomonlama yordam berishi lozim. Ishtirokchi davlatlar aqliy va jismoniy jihatdan yaxshi rivojlanmagan bola o'zining qadr-qimmatini ta'minlaydigan, o'ziga ishonch tug'diradigan va uning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini yengillashtiradigan sharoitlarda yashashlarini ta'minlaydilar”.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish ularning haq-huqularni ta'minlaydi. Shuning uchun Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya maxsus ehtiyojli bolalarni huquqlarni ta'minlaydigan asosiy huquqiy me'yoriy hujjatdir. Salamanka bayonoti va ish faoliyati rejasi inklyuziv ta'lim bo'yicha halqaro miqiyosidagi hujjatdir. Ushbu hujjat 1994 yilda YuNESKOning maxsus ehtiyojli shaxslar ta'limini tashkil etishga qaratilgan “Ta'lim hamma uchun” g'oyasini rag'batlantirishga yo'naltirilgan Salamankada tashkil etilgan Konferensiyada inklyuziv ta'lim konsepsiyasini rivojlanishi uchun zarur bo'lgan siyosiy, tashkiliy, huquqiy, uslubiy o'zgarishlar ko'rib chiqildi. Shu asosda ta'lim tizimi va mazmuni tubdan qayta ko'rib chiqildi va alohida ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimida ta'lim olishi uchun zarur bo'lgan huquqiy me'yoriy asoslari yaratildi. Ushbu harakat rejasining asosiy tamoyillari jumlasiga quyidagilar kiradi: “Maktablar jismoniy aqliy, ijtimoiy, emosional, tilidagi va boshqa nuqsonlaridan qat'iy nazar hamma bolalarni qabul qilishi shart...” (Salamanka Bayonoti, 3-band) Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshidan o'z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o'z vaqtida olib borilsa albatta ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya'ni inklyuziv ta'limning samarasi yuqoriroq bo'ladi.

ADABIYOTLAR.

1. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // «Проблема дефектологии». М., 1996. -С. 42.
2. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов.– М.: «Владос», 2013. 83-б.
3. Maktablar hamma uchun – Save the children – 2002y. 20\23 bet
4. Pulatov. Sh.N. Sankhya-ancient Indian philosophical school. // PUSTAK BHARATI RESEARCH JOURNAL// JAN-June. ISSUE Toronto, Canada. No: 1-2, 2020.
5. PULATOV SH.N. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468474 P.